

De Tinkoerier

Mededelingenblad Nederlandse TinVereniging

Jaargang 9, nummer 2, december 2001

NTV

- Lakken en verlakkers van tin, 'een verkenning'
- Sustenteurs
- Een middeleeuwse pot met oor

Nederlandse Tin Vereniging

Oprichting

27 maart 1993

Bestuur

J.F.H.H Beekhuizen	Voorzitter
J.E. Wustenhoff	Secretaris
G. Groenendijk	Penningmeester
B. Dubbe	Bestuurslid en erelid
A.A. Kooyman	Bestuurslid
H.J.J. Leenen	Bestuurslid
W. A. Röben	Bestuurslid
H.B. van Wijk	Bestuurslid

Redactie

B. Dubbe	Hoofdredacteur
J.F.H.H Beekhuizen	Redacteur - lay-out
J.E. Wustenhoff	Redacteur

Adres secretariaat

Koppelland 11
1391 EV Abcoude

Adres redactie

E. Tesschenmacherstraat 56
7415 CV Deventer

Adres penningmeester

Terpstraat 43
1771 AC Wieringerwerf

Stichting Nederlandse Tinbibliotheek

H.B. van Wijk	Voorzitter en bibliothecaris
J.E. Wustenhoff	Secretaris
A.A. Kooyman	Penningmeester

Bankrelatie

Postbank 4382632

IISN: 1380-108

Copyright: 'Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het bestuur of de redactie van de NVT' en/of de auteur(s).

Inhoudsopgave

1. Voorwoord van de voorzitter	5
2. Verslag van de ledenbijeenkomst in het Amsterdams Historisch Museum d.d. 27 oktober 2001	7
3. Jubileumviering van de Vlaamse Tinvereniging: 24 - 26 mei 2002 te Mechelen	8
4. Lakken en verlakkers van tin 'Een verkenning' <i>B. Dubbe</i>	10
5. Sustenteurs <i>J.F.H.H. Beekhuizen</i>	24
6. Middeleeuwse pot met oor <i>G. Groenendijk</i>	36
7. Bougies urinaires en étain de Béniqué <i>Claude Renner</i>	39
8. Literatuur over tin <i>H.B. van Wijk</i>	43

Voorwoord van de voorzitter

De leden die de laatste bijeenkomst in het Amsterdams Historisch Museum niet bezocht hebben, zijn het nodige misgelopen. Allereerst de interessante lezing over middeleeuws email van de heer B. Dubbe. Verder werden er van de meegebrachte objecten religieus tin diverse interessante stukken getoond.

Naar aanleiding van de ophanden zijnde tinexpositie in Museum Boymans Van Beuningen heb ik tijdens de ledenbijeenkomst de hoop uitgesproken dat er voldoende fondsen bijeen gebracht kunnen worden om niet alleen de expositie te laten slagen, maar ook om een kwalitatief goede catalogus uit te geven. Vooral dit laatste is van belang, want zonder een catalogus is er immers geen sprake van een expositie. Het benodigde bedrag voor een catalogus stijgt uit boven de macht van de Nederlandse Tinvereniging. Maar met vereende kracht moet het lukken om van de jubileummanifestatie een succes te maken. Inmiddels zijn er weer twee mogelijke sponsors benaderd.

Intussen blijf ik de leden vragen om met ideeën of andere plannen te komen. Ik hoop op een enthousiaste reactie op de bijgevoegde brief. De expositie staat weliswaar pas voor het najaar van 2004 gepland, maar de tijd gaat snel.

Zoals u verderop in De Tinkoerier kunt lezen, organiseert de Vlaamse Tinvereniging in mei 2002 een weekeinde in Mechelen ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan. Ik hoop dat u in groten getale deze jubileumbijeenkomst zult bezoeken en dat wij met een mooie afvaardiging acte de présence zullen geven. Ook de leden van The Pewter Society zijn voor deze feestelijkheden uitgenodigd.

Tot slot spreek ik mijn waardering uit voor mijn mederedactieleden, de steunpilaren van de vereniging voor o.a. De Tinkoerier. Dankzij hun voortreffelijk werk heeft De Tinkoerier de nodige allure en een zeer verantwoorde inhoud.

Namens het bestuur wens ik u prettige feestdagen en een gezond 2002, met veel tinglezier.

Jan Beekhuizen

VOORJAARSBIJEENKOMST 2002:

6 april 2002

Museum Simon van Gijn - Dordrecht

OPROEP VAN DE REDACTIE

Wij zoeken iemand die af en toe een Frans artikel wil samenvatten in het Nederlands.
Gaarne uw reactie naar de voorzitter.

Verslag van de ledenbijeenkomst in het Amsterdams Historisch Museum d.d. 27 oktober 2001

Aanwezig waren 35 leden en introducés, van 5 leden was bericht van verhindering ontvangen. Na opening van de vergadering door de voorzitter, waarbij hij met name een vijftal nieuwe leden van harte welkom heette, en mededelingen over enkele programmawijzingen, hield de heer B. Dubbe een lezing over middeleeuws email. Aan de hand van een groot aantal dia's lichtte hij de verschillende productiemethoden zoals in de loop der eeuwen gebruikt toe en verduidelijkte dit aan de hand van allerlei email-voorwerpen. Zeer duidelijk werd gemaakt dat het emaileren een arbeidsintensief en secuur werk was, temeer daar bij de vroege producten vooral edelmetalen als ondergrond werden gebruikt. De meeste emailproducten, zoals reliekschrijntjes, pixussen e.d. waren dan ook gemaakt voor kerkelijk gebruik. In kerkelijke schatkamers en musea vindt men deze nog wel eens terug. Na beantwoording van enkele vragen, bedankte de voorzitter de heer Dubbe en werden de leden uitgenodigd voor de gezamenlijke koffietafel.

Na de lunch werd door de voorzitter aandacht besteed aan de plannen om in het kader van het tienjarig bestaan van de vereniging, in 2003 of 2004 in samenwerking met Museum Boymans-van Beuningen in Rotterdam een tintentoonstelling te organiseren. Het museum is bereid hieraan mee te werken maar heeft slechts een klein budget beschikbaar. De kosten voor een catalogus, geschat op minimaal ca. €50.000 komen geheel ten laste van de vereniging. Door het bestuur is reeds een start gemaakt met te trachten hiervoor (deel)sponsors te vinden (de eerste mogelijke sponsor die hiervoor benaderd is, heeft inmiddels afgehaakt), ook de overige leden wordt gevraagd hier hun gedachten over te laten gaan. Het is duidelijk dat dit niet mee zal vallen, reden waarom de voorzitter met de suggestie komt om te trachten leden te vinden die bereid zijn voor een bepaald bedrag borg te staan. Enkele leden hebben zich hier in principe al toe bereid verklaard. Toegezegd wordt dat het bestuur haar ideeën op papier zal zetten en dit aan alle leden zal toezenden met het

verzoek met suggesties te komen. Het thema van de tentoonstelling zal zijn 'drinkgerei'. Het museum is van plan hier een prijsvraag aan te verbinden waarbij industriële ontwerpers gevraagd zullen worden een moderne tinnen kan te ontwerpen. Voor het winnende ontwerp zal een geldprijs beschikbaar zijn.

Hierna liet de voorzitter videobeelden zien van zijn bezoek in het kader van 'Kunst & Kitsch op reis' aan het in Harvard House in Stratford-upon-Avon gevestigde tinmuseum. Ook vertelde hij iets over dit bezoek.

Tenslotte werd overgegaan tot de algemene ledenvergadering, de agenda was reeds alle leden toegestuurd. De notulen van de ledenvergadering 1999 werden goedgekeurd evenals het verslag van de secretaris over 2000, het financieelverslag 2000 en de begroting 2001. Ook ging men akkoord met de verhoging van de contributie naar €40 per 1 januari 2002.

Als leden van de kascommissie werden benoemd de heren J.C. den Riet en P.A.M. Maas. De aftredende maar zich herkiesbaar stellende bestuursleden de heren J.F.H.H. Beekhuizen en G. Groenendijk werden bij acclamatie herbenoemd. In verband met toenemende werkzaamheden voor het bestuur door de geplande tentoonstelling en het 10-jarig jubileum, stelde de voorzitter de vergadering voor het bestuur met één persoon uit te breiden.

Als kandidaat stelde het bestuur de heer W. Röben voor; de vergadering ging hiermee akkoord. Tenslotte werd overgegaan tot het bespreken van de meegebrachte religieuze themavorwerpen en van die voorwerpen die meegebracht waren omdat de eigenaar daar graag wat meer over te weten wilde komen. In totaal ging het om ca. 20 religieuze en 15 andere voorwerpen. Gebleken is wel dat het meegeven van een thema aan de bijeenkomsten succesvol is aangezien het aantal meegebrachte voorwerpen bij de twee dit jaar gehouden bijeenkomsten aanzienlijk groter was dan voorheen.

Na de leden bedankt te hebben voor hun komst, sluit de voorzitter de vergadering om 16.00 uur.

Jubileumviering van de Vlaamse Tinvereniging: 24 - 26 mei 2002 te Mechelen

Van de Raad van Bestuur van de Vlaamse Tinvereniging hebben wij de volgende uitnodiging ontvangen. Indien u van deze uitnodiging gebruikt maakt, wordt u vriendelijk doch dringend verzocht vóór 31 januari 2002 te reageren middels bijgevoegde intentieverklaring.

Beste Vrienden,

De Vlaamse Tinvereniging is gesticht op het einde van het jaar 1980. Het feit dat we reeds meer dan 20 jaar bestaan willen wij gedenken samen met de British Pewter Society en de Nederlandse TinVereniging. Zodoende zal ons jaarlijks museumbezoek in 2002 iets heel speciaals worden en zouden het erg op prijs stellen moest u ook van de partij zijn.

Een overzicht van het programma

Op vrijdagavond 24 mei worden wij met zijn allen plechtig ontvangen op het stadhuis te Mechelen met een welkomsdrink.

Zaterdag 25 mei:

1. in de voormiddag bezoeken wij met een gids de historische stad Mechelen;
2. vrije lunchpauze; een lijst met mogelijke eetgelegenheden wordt opgesteld;
3. namiddag: bezoek aan de tintentoonstelling in het museum;
4. avond: diner bereid met Mechelse bieren.

Zondag 26 mei:

1. voormiddag: de deelnemers kunnen een keuze maken uit een aanvullend stadsbezoek ofwel een expertise van tin uit het vasteland, meegebracht door de deelnemers;
2. middag: afsluitende barbecue.

Korte geschiedenis van Mechelen

Gedurende de Gallo-Romeinse tijd bestond er reeds een kleine nederzetting op de westelijke oever van de Dijlerivier. Tegen het einde van de derde eeuw werd de Gallo-Romeinse invloed steeds kleiner terwijl onder de Merovingers en later de Karolingers het schitterende wegennet, eens de trots van het Romeinse rijk, uit het landschap verdween. De handelsbetrekkingen sprongen af. De plaatselijke volksstammen werden tot het Christendom bekeerd door een Ierse predikant-missionaris: Rombout.

Een tweede woonkern ontwikkelde zich op de lager gelegen oostelijke oever rond het Sint-Romboutskapittel. Mechelen was strategisch en economisch gunstig gelegen. Het gebied werd betwist tussen het Prinsbisdom Luik en het adellijk geslacht Berthout dat de steun kreeg van de hertog van Brabant.

De dertiende en de veertiende eeuw was dé bloeiperiode van de lakennijverheid. De stad was ondertussen via het graafschap Vlaanderen onder Bourgondisch bestuur gekomen in 1384. De glansperiode kwam er onder de landvoogdes Margareta Van Oostenrijk (1506 - 1530) wier paleis nog steeds bestaat. Onder haar bewind werd Mechelen het politieke centrum der Nederlanden. Na haar dood verviel Mechelen tot een provinciestad ook al werd en is het een aartsbisschoppelijke stad (sinds 1559) en bleef de Grote Raad er gevestigd tot aan de Franse revolutie. Rond 1560 werd de vrede erg verstoord door godsdiensttroebelen. Zowel vóór als na deze storm was Mechelen beroemd omwille van zijn kant, goudleer, lichte draperie, tapijten, koper, brons, albast, houtsnijwerk, schilderkunst, enz... Na het verdrag van Utrecht in 1713 kwamen de Zuidelijke, Spaanse Nederlanden onder het bewind van de Oostenrijkse Habsburgers. Een vaart van Leuven naar Mechelen werd gegraven wat een hele verbetering betekende voor

Jubileumviering van de Vlaamse Tinvereniging: 24 - 26 mei 2002 te Mechelen

de scheepvaart. Na de Franse bezetting en de unie met Nederland werd België in 1830 onafhankelijk. De eerste spoorlijn op het vasteland liep van Brussel naar Mechelen. Het Mechelse meubel kende een grote faam. Tijdens de beide wereldoorlogen werd er in de historische binnenstad heel wat schade aangericht. De industriële bedrijvigheid is nu vooral te vinden aan de rand van de stad.

De tintentoonstelling

Er zal tin getoond worden vervaardigd door Mechelse meesters. Tony Dangis zal commentaar geven bij de getoonde voorwerpen. De catalogus zal een lijst bevatten van die Mechelse tingieters en hun merken evenals een beschrijving van de getoonde objecten.

Het diner

Onze streek heeft steeds een traditie gehad in het koken met bier i.p.v. met wijn. Aangezien het diner doorgaat in de enige overgebleven Mechelse brouwerij (en hotel) zullen de plaatselijke bieren van hoge gisting uiteraard deel uitmaken van het menu en de bereiding.

De hotels

- Carolus *** ligt op het terrein van de brouwerij: €67 en €78.
- Golden Tulip Alfa Alba **** op de Korenmarkt: €115 en €120.

Hoe in Mechelen geraken?

- *Met de trein:* Mechelen is een stopplaats voor alle treinen; de hotels liggen op ongeveer 2 km. van het station.
- *Met de auto:* Mechelen ligt op 24 km. van Antwerpen langs de E19 die van Antwerpen naar Brussel loopt.

Afb. 1 Urnvormige kraantjeskan met koperen komfoor

Hoog: ca. 40 cm.

Nederland, 18B

Opmerkingen: Kraantjeskan versierd met Oosterse motieven van tempels, bomen en figuren in rood, bruin en goud. Links en rechts een vergulde leeuwenkop met ring. Part. Coll.

Lakken en verlakkers van tin

‘Een verkenning’

B. Dubbe

In het algemeen kan men vaststellen, dat in de Nederlanden het versieren van tinwerk eerst in de tweede helft van de zestiende eeuw opgang begon te maken. Wel werden er ook in de middeleeuwen door middel van graving wapenschilden e.d. op tinnen voorwerpen aangebracht, doch deze ‘versieringen’ waren meer bedoeld als eigendomskenmerken, dan dat men beoogde het geheel te verfraaien.

In die tijd beperkte de tinnegieter zich in hoofdzaak tot het met behulp van een draaibank aanbrengen van groeven om mond- en dekselrand, hals en kanlichaam van kannen, en dergelijke versieringen op andere voorwerpen. Enig reliëfwerk werd soms toegepast op de hengsels van kannen en op de medaillons, waarmee het gat in de bodem van middeleeuwse kannen werd gedicht.

De verschillende versieringsmogelijkheden van Nederlands tin, die na het midden van de zestiende eeuw werden toegepast zijn elders reeds besproken¹. Minder aandacht kreeg het verlakken van tin, waarmee wij ons hier bezig willen houden.

Wat kunnen de redenen zijn geweest waarom men dit ging doen?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden moet nagegaan worden wat er in die tijd voor producten werden aangeboden, die tot dezelfde doelgroep behoorden als waarvoor tin werd gebruikt, namelijk gebruiksvoorwerpen geschikt voor het nuttigen van spijs en drank.

In de tweede helft van de zestiende eeuw kwamen er allerlei artikelen op de markt, die vaak mooi gedecoreerd waren en bovendien aanzienlijk goedkoper waren dan tinnen werkstukken, terwijl zij goede eigenschappen hadden voor het doel waarvoor ze waren vervaardigd. Te denken valt aan majolicaschotels, potten, kommen en kannen. Majolica is aardewerk dat wordt gekenmerkt, doordat het aan de voorzijde geglazuurd is met tinglazuur en aan de achterkant met doorzichtig loodglazuur².

In de zeventiende eeuw kwam het Delfts aardewerk in zwang, dat zowel aan voorzijde als

achterzijde met tinglazuur is overdekt³.

Vanuit het Rijnland werden via Keulen grote hoeveelheden greskannen ingevoerd⁴. Wat later kwam de invoer van Oosters porselein op gang, terwijl ook glas een steeds belangrijker rol ging spelen⁵.

Tenslotte werd in de zeventiende eeuw en daarna ook het zilverwerk een bedreiging voor het tingebruik.

Majolica werd aanvankelijk ingevoerd vanuit Italië en Spanje. Reeds sedert de vijftiende eeuw werd er ook te Antwerpen, in navolging van Italië, majolica gebakken. In de daarop volgende eeuw volgden de Noordelijke Nederlanden met ateliers in Bergen op Zoom, Rotterdam en andere Hollandse steden⁶. De producten van de majolicabakkers zijn mooi versierd met portretten en renaissanceornamenten en met het op gang komen van de invoer van Oosters porselein ook met daaraan ontleende motieven.

Het uit het Rijnland ingevoerde gres, in het bijzonder van kannen in allerlei vorm en afmetingen, vormde een ware bedreiging voor de tinnen kan. Het werd bij zeer hoge temperatuur gebakken (ca. 1250° C.), waardoor de klei als het ware smolt (sinterde) tot een dichte en compacte massa, die sterk en waterdicht was. De kannen zijn gedecoreerd met portretten van eigentijdse vorsten, mythologische en bijbelse voorstellingen, wapenschilden en afbeeldingen o.a. ontleend aan het volksleven, waarvoor de ornamentprenten van de Duitse ‘*Kleinmeister*’ de voorbeelden leverden⁷. Men voorzag deze greskannen zelfs wel van een pegel, zodat ze ook als maatkan konden dienen. Een bijkomend voordeel was, dat ze aanzienlijk goedkoper waren dan de tinnen exemplaren. Daar staat wel tegenover, dat de materiaalwaarde van de tinnen kan behouden bleef. Bij inruil van een oude kan tegen een nieuwe - het zgn. ‘*verbuiten*’- behoefde men slechts een gering bedrag bij te betalen voor werkloon en gewichtsverlies.

Toch moeten deze verschuivingen van de vraag van het publiek voor de toenmalige tinnegieters

Lakken en verlakkers van tin

‘Een verkenning’

aanleiding zijn geweest zich te bezinnen op de mogelijkheid de concurrentie met aardewerk, glas en zilver het hoofd te kunnen bieden.

Een van de mogelijkheden was het versieren van tinnen voorwerpen. Zo ontstonden verzilverde en vergulde tinnen bekers e.d. en werden schotels en kannen voorzien van gravures en teksten. Zelfs etswerk en damasceren kwamen voor⁸. Ook reliëfwerk kwam in gebruik, hoewel deze techniek in de Lage Landen slechts spaarzaam werd benut⁹.

Een voorbeeld van het versieren van tin is te vinden in de *‘minute octrooien der Staten van Holland en West Friesland’*: De Amsterdamse tinnegieters Gerrit Fortgens en Isack Bramen verzochten octrooi voor een door hen gedane

uitvinding. Zij gaven te kennen: *‘dat zy met groote moeijten en excessive onkosten, naar de kunst hebben uijtgevonden, om van eenige matrialen bestaande in zekre compositie van tin, loot en andersints, te maken diverse soorten van rarityten naar de figuur van ’t Oostindies gekapt Japans gout-en silverwerk, bestaande in koffykanne, theeketels met lampges, batyel om koffy en thee in te doen, ook koelvaten, nooyt by imant gepractiseert als by hen supplianten, omme die te verkopen’*. Op 16 juni 1694 werd dit octrooi voor 15 jaar verleend¹⁰. Daarmee was de kous niet af, want de overlieden van de tinnegieters, mogelijk bang voor oneerlijke concurrentie, òf broodnijd, gaven bij acte van 8 september 1694, verleden voor de Amsterdamse

Afb. 2 Tabakspot of theedoos met binnendeksel

Hoog: 16,3; lang: 14,6;

breed: 10,8 cm.

Nederland, 18d

Opmerkingen:

De doos is groen met goud verlakt en aan de binnenkant van de bodem onduidelijk gemerkt.

Part. Coll.

Lakken en verlakkers van tin 'Een verkenning'

*Afb. 3 Zeskantige kraantjeskan met handvat en tinnen komfoor
Hoog: 37 cm. Nederland, 18B
Opmerkingen: De kan, zwart met goud, is versierd met Oosterse motieven. Hij is aan de binnenkant gemerkt*

door de Amsterdamse tinnegieter Steven Bintrop, die omstreeks het midden van de achttiende eeuw aldaar werkzaam was. Het komfoor is aan de onderzijde gemerkt door Nicolaas Kraan, die in 1698 werd geboren en in 1722 huwde (viermerk, Dubbe fig. 204c). Part. Coll.

Lakken en verlakkers van tin

'Een verkenning'

Afb. 4 Urnvormige kraantjeskan
Hoog: 38,5 cm. Nederland, 18B

Opmerkingen:

Roodgemarmeerde kan. Landschapje met herder en hond.
Het landschapje is gevat in een ovaal, omringd door een
lijst van goudkleurige blaadjes. Handvat ontbreekt.

Aan weerszijden een leeuwenkop met ring.

Part. Coll.

Afb. 5 Urnvormige kraantjeskan met koperen komfoor
Hoog: 41,5 cm.

Nederland, 18B

Opmerkingen:

Zwart gelakt met gouden bloem- en bladwerk.

Voorop boeket bloemen. Aan weerszijden een
leeuwenkop met ring.

Coll. Ned. Openl. Museum.

Lakken en verlakkers van tin

'Een verkenning'

Afb. 6 Twee kandelaars
Hoog: 20 cm.
Nederland, 19a
Opmerkingen:
De geel verlakte kandelaars
hebben gouden verenranden
en in het midden
romantische voorstellingen.
Part. Coll.

notaris Gerard Emous ten Bergh het volgende te kennen: *'De insinuanten zeggen uit de krant vernomen te hebben, dat Bramen en Fortgens van de Staten van Holland en West Friesland octrooi verkregen te hebben om alleen te mogen make 'gefigureerd tinwerk'. De insinuanten verzoeken een kopie van dat octrooi en bij niet voldoen aan hun verzoek zullen zij de voor hen nodige maatregelen treffen en stellen de anderen aansprakelijk voor eventuele schade'*¹¹. In de eerste helft van de zeventiende eeuw paste men voor het eerst het verlakken van tin toe. *'Verlakken is een schoone en vermaakelijke wetenschap, om allerlei dingen met een lak-vernys te overtrekken en fraai glanzend te maaken, waar door dezelve ook langduurender worden'*, aldus een achttiende-eeuwse encyclopedist¹².

Het verlakken van voorwerpen en meubels is al een heel oude techniek, die oorspronkelijk uit China stamt. In het Victoria en Albertmuseum te Londen worden een verlakte vaas en kom bewaard uit de Handynastie (206 v. Chr. - 221 n. Chr.).

Het zijn de Japanners die deze techniek hebben vervolmaakt. Reeds sedert het begin van de zeventiende eeuw werd op vrij grote schaal Japans lakwerk door de V.O.C. ingevoerd¹³. In 1610 landde te Texel een Nederlands schip met negen kisten Japans lakwerk¹⁴. Langzamerhand groeide Amsterdam uit tot een stapelplaats voor uit het Verre Oosten aangevoerd verlakte producten¹⁵.

Behalve dit ingevoerde lakwerk was er in het begin van de zeventiende eeuw ook reeds sprake van voorzichtige Nederlandse stappen op dit terrein. In 1610 werd namelijk door een zekere Willem Kick te Amsterdam een *'Compagnie van lackwerken'* opgericht¹⁶. Omstreeks 1619 vond dezelfde Kick een soort lak uit waarmee tin kon worden behandeld¹⁷.

In China en Japan werd lak verkregen uit het sap van een soort sumak of looiersboom (lat. RHUS VERNICIFERA). Het winnen van het sap ging als volgt. 's-Avonds werden insnijdingen in de schors van de boom gemaakt zonder het hout te raken. Het daaruit vloeiende sap werd opgevangen en in

Lakken en verlakkers van tin

‘Een verkenning’

een kuip gedaan. Het in het sap aanwezige water liet men verdampen, waarna de resterende massa door een zak van linnen of katoen werd geperst. Deze natuurlijke lakvernis was duur, terwijl de transportkosten hoog waren. Het gevolg was, dat men in Europa naar vervangende lakken zocht, zo ook in de Lage Landen. Chomel neemt in zijn encyclopedie een aantal recepten van deze lakvernissen op. Een daarvan vindt men onder het hoofdstukje *‘Hoe men Yzer. en blik-werk verlakt’*.

Het recept luidt: *‘Hier toe is de volgende vernis uitmuntend goed; neemt een sterke aarden verglaasde pot, of beter een zuivere yzeren pot, zet dezelve op een zagt koolenvuur, en laat die heet worden; neemt hem dan van het vuur, en bestrijkt hem van binnen overal vet en sterk met colophonie (residu verkregen bij het distilleren van terpentijn); strooit dan een-vierde pond barnsteen, die wat fijn gemaakt is, op de bodem des pots, en zet de pot op een zagt koolen-vuur; en dekt hem met een deksel toe; laat dezelve zo lang op het vuur staan, tot dat de barnsteen gesmolten is en heel zwart bruinagtig word; neemt dan de pot van het vuur, en giet er een half vierde pond beste schilder- of olie-vernis en even zo veel terpentijnolie in; en roert met een houten spatel, niet te dicht bij het vuur gezet zijnde, wel onder elkander; laat het dan koud worden, en drukt het ten laatsten door een doek in een glas; maar indien het nog iets te dik mogte zijn, zo giet men nog een weinig terpentijn-olie er bij en roert het wel door elkander; dan is deeze zo genoemde yzer-lak tot gebruik gereed’*¹⁸. Behalve dit recept vindt men bij dezelfde encyclopedist nog een aantal andere recepten¹⁹.

Het verlakken zelf vond plaats in een verwarmd en stofvrij vertrek. Het te verlakken voorwerp werd ontvet, waarvoor dikwijls een doorgesneden ui werd gebruikt. Het werd vervolgens verwarmd en met een zachte kwast in de lengterichting met lak bestreken.

Nadat de laklaag gedroogd was herhaalde men deze bewerking drie- of viermaal, waarna het stuk in de moffeloven werd geplaatst.

De volgende bewerking was het polijsten van het oppervlak en het beschilderen ervan. Na vernissen met een speciale vernis en drogen van het voorwerp was het gereed voor de verkoop²⁰.

Bij velen heerst de mening, dat gelakt tin eerst in de achttiende eeuw in de mode kwam, een mening die niet juist is. Hiervoor werd reeds melding gemaakt van de activiteiten van Willem Kick. Enige decennia daarna, in 1644, huwde te Amsterdam een *‘tinnelakwerker’*, een zekere Jan Koersen van Bremen, die op dat ogenblik 31 jaar oud was²¹. En in 1695 werd een acte opgemaakt betreffende het verkrijgen van octrooi voor het maken en verkopen van Japans gelakt tin²². Uit deze voorbeelden blijkt, dat er in de zeventiende eeuw volop tin werd verlakt. Opmerkelijk is, dat er vaak sprake is van *‘uitvindingen’* op het gebied van lak en verlakken, waarvoor men dan octrooi vroeg of een andere erkenning. In een brief gericht aan de toenmalige Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en wel de Economische tak d.d. 20 september 1781, geschreven door de Amsterdamse lakkeerder Pieter de Groot, die aldaar woonde *‘buyten de Lysepoort op de Overtoomseweg het derde huys verbij de Juredeksiemaal buyten Amsterdam’*. Hij vraagt daarin aandacht voor door hem verlakte monsters. De brief luidt: *‘Ued. Dienaar heeft de eer gehad van een lidt van de Economische Tak aan myn huys te ontvangen, die mij voorstelde, dat ik een proef van mijn verlakt goed aan het Edele genootschap zou toe zenden om een proeve daarvan te neemen. Nu heb ik de vrijheit genomen om dit geringe tot een proeve aan Ued. te zenden, vermis mijn goet al verscheijden jaaren door verscheijden winkeliers voor opregt Engels verlakt goet is verkogt zo in Amstelredam als in andere steeden en plaasen verzonden. Zo dient Ued. als dat dit monster is zo als het uyt de kwast is verlakt zonder polijsten of schuuren, dat de Engelse haar goet moete doen. Ik verlak tin, koper, blik eyser en zo als Ued. ziet het hout en dan kan een eider het na zijn smaak*

Afb. 7 Waterketel met komfoor Hoog: 40 cm. Nederland, 18B

Opmerkingen: De ketel is beschilderd met vier taferelen, die mogelijk de vier jaargetijden voorstellen. Hij is gemerkt met een engelmerk met gietersinitialen, waarvan alleen de W leesbaar is (mogelijk Henricus van Walree, Amsterdam, overleden 1759). Het model van de ketel is gelijk aan dat van de Amsterdamse tinnegieter C.L. Schurffius (1743 - 1812). Opmerkelijk is dat Van Walree in 1795 Schurffius als debiteur had. Part. Coll. België.

Lakken en verlakkers van tin 'Een verkenning'

Afb. 8 Olie-, zout-, en azijnstel

Hoog: 25,2 cm. Nederland, 18d

Opmerkingen:

Op basis gemerkt met onduidelijk viermerk. Verlakt met zwart en goud en landschappen in natuurlijke kleuren.

Part. Coll.

Afb. 9 Zuigfles

Hoog: 18 cm.

Nederland, ca. 1800.

Opmerkingen: De zuigfles is groen verlakt met bloempatronen. Hij is onduidelijk gemerkt.

Part. Coll. België.

Lakken en verlakkers van tin

'Een verkenning'

Afb. 10 Waterketel Hoog: 22,9 cm. Nederland (?), ca. 1800

Opmerkingen: De ketel is rood verlakt met aan weerszijden een ovaalvormig medaillon met een landschap waarin een oudere man met stok en een kind naar rechts lopen. Om het medaillon en het deksel een in goud uitgevoerde bloem- en bladrand. Part. Coll. België.

beschilder te krijgen, zo als en ieder het begeert. Wat aanbelangt tegen het vuur kan Ued. de proef neemen, niet twijfelend op het zal kunne bestaan. Verders houde ik mij in Ued. gunst en reekomandazie en verblijve met alle respekt...'

Bij de beoordeling van deze proeve merkte de afd. Den Haag op d.d. 29-6-1782 dat het ingezonden metalen comfoor: *'Niet zoo sterk tegen het vuur bestand was als dat van Hendrik van Temminck te Leeuwarden, over twee jaren bij de alg. vergadering bekroond'*. Het betreffende stuk van Van Temminck was zwart met goud gelakt²³. In deze brief zijn enige namen van verlakkers genoemd, namelijk Pieter de Groot, werkzaam te Amsterdam en Hendrik Van Temminck, die zijn bedrijf te Leeuwarden uitoefende. Andere tezelfder

tijd te Amsterdam werkzame collega's waren Paulus Brakenhoff, Albert van Goor, Barend van Houten en Hendrik Cocx²⁴. De laatst genoemde Hendrik Cocx schreef in 1771 zelfs een te Amsterdam uitgegeven verhandeling: *'De Konst van Bereiding van Lakken en vernissen'*.

De zeventiende-eeuwse stukken werden gedecoreerd met Chinese en Japanse landschappen en Oosterse taferelen met figuren in dezelfde stijl. Daaruit sprak de voorliefde die in de late barok bestond voor de Chinese c.q. Japanse wijze van versieren en voor alles wat uit die verre landen afkomstig was. Verder vindt men bloempatronen en bloemstukken, exotische vogels en op bestelling vervaardigde voorwerpen zoals bijvoorbeeld wapenschilden.

Lakken en verlakkers van tin

'Een verkenning'

Afb. 11 Hollandse kan Hoog: 26 cm. Nederland, 18d

Opmerkingen: De donkerrood verlakte kan toont rondom de boord en de voet goud verlakte ornamenten. In het midden voor de buik is aan een strik een medaillon opgehangen met een naar rechts kijkende mannenkop. Verder is de kan versierd met guirlandes van bloemen en bladeren. Het gietersmerk aan de binnenkant van de bodem is weggesleten. Coll. Jan Beekhuizen.

Lakken en verlakkers van tin

‘Een verkenning’

Later behoorden ook landschapjes, Europese dorpsgezichten, takken met inlandse vogels daarop, guirlandes, Europese figuren etc. tot het palet.

Een andere belangwekkende mededeling van De Groot in zijn brief is het feit dat zijn waren ‘*Voor opregt Engels verlakt goet*’ werden verkocht, niet alleen in Amsterdam, maar ook in andere Hollandse steden. Daaruit valt af te leiden, dat die Engelse verlakte voorwerpen een goede reputatie hadden en dat er bovendien een belangrijke Engelse import was. De hedendaagse verzamelaar van Hollands verlakt tin mag wel bedenken, dat in zijn collectie mogelijk ook uit Engeland afkomstige stukken kunnen zitten, temeer daar merken vaak ontbreken of onleesbaar resp. onzichtbaar zijn geworden.

De Engelse import was kennelijk zo groot, dat de Nederlandse tinnegieters in 1814 dit als één der oorzaken zagen van de achteruitgang van hun ambacht²⁵.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw begon men ook in Groot Brittannië met ‘*Japanning*’, zoals zij het verlakken noemden. Bekendheid genoot vooral Pontypool in Monmouthshire, waar een zekere Thomas Algood verscheidene experimenten deed om olie geschikt voor bereiding van lak te distilleren uit kolen of uit steen, die bij het delven van kolen aan de oppervlakte kwam²⁶. Al spoedig in de tweede helft van de achttiende eeuw kwamen ook te Usk, Birmingham, Wolverhampton en Bilston ateliers, hoewel de daar vervaardigde producten vaak onder de naam Pontypool op de markt werden gebracht²⁷. Het is derhalve heel moeilijk de verschillende productiecentra van elkaar te onderscheiden. Hans Huth merkt naar aanleiding daarvan op: ‘*If anything can characterize the wares from Pontypool and Usk it is simplicity, high quality of workmanship, and generally very high gloss*’²⁸.

Tot de versieringselementen behoorden een soort schelpen (tortoiseshell pattern), boeketten in

de manier van de Hollandse schilder Jan van Huysum (1682 - 1749), ornamenten ingelegd met parelmoer, Chinese landschappen en figuren, waarmee o.a. presenteerblaadjes werden gedecoreerd, bloemen, fruit en bladeren in natuurlijke kleuren of in goud, portretten e.d., vaak op een fond van donker- of helrood, of soms blauw²⁹.

Tot de in Pontypool en andere Engelse ateliers verlakte voorwerpen behoorden: broodmandjes, theekeutels, koffiepotten, waarbij moet worden opgemerkt, dat men de kraantjeskan met drie pootjes, zoals het Nederlandse model blijkbaar niet heeft gemaakt. Ook dozen, lampen, kandelaars en snuifdoosjes maakten deel uit van de productie. Snuifdoosjes werden in grote hoeveelheden naar Holland geëxporteerd, ook in de vorm van verlakte papier-maché doosjes, een specialiteit van Wolverhampton en Birmingham³⁰.

Merkwaardig is, dat in de bekende Engelse tinliteratuur geen verlakt tin wordt afgebeeld en ook niet wordt genoemd. De activiteiten van de verlakkers te Pontypool eindigen omstreeks 1820, die te Usk veel later in 1870³¹.

Ook in de Duitse tinliteratuur komt het verlakken van tin niet of nauwelijks ter sprake. Het lijkt erop alsof deze techniek in Duitsland niet of op heel beperkte schaal werd uitgeoefend. Het tegendeel is het geval. Op het eind van de zeventiende eeuw waren daar talrijke ateliers in bedrijf. Het belangrijkste is het in 1686 te Berlijn gevestigde bedrijf van Gérard Dagly, die ca. 1665 te Spa in België werd geboren en in 1715 overleed. Hij verrichtte veel werk voor de Brandenburgse keurvorst Frederik III, die na 1701 onder de naam Frederik I koning van Pruisen werd³². Een inventaris van 1704 van het slot Charlottenburg te Berlijn vermeldt een aantal verlakte tinnen voorwerpen, die kennelijk door Dagly waren gedecoreerd³³. In de achttiende eeuw waren er aan verscheidene Duitse vorstenhoven en in steden lakkeermeesters werkzaam o.a. te Brunswijk, Dresden, Augsburg, Bremen en Neurenberg. Zij hielden zich voornamelijk bezig met het verlakken

Lakken en verlakkers van tin

‘Een verkenning’

van meubelen, dozen, kistjes en onderdelen van het interieur, zoals Chinese en Japanse kamers³⁴. Het verlakken van tin kwam waarschijnlijk niet of zelden voor, althans de voorhanden zijnde literatuur rept er niet over.

Hetzelfde is het geval in België. Ook daar vindt men geen berichten over het verlakken van tinnen voorwerpen in de hedendaagse tinliteratuur, hoewel men toch in Spa een belangrijk lakcentrum had³⁵.

Een zekere Edmond Nessel echter, publiceerde in 1689 al over het in Spa vervaardigde lakwerk, dat gemaakt werd: ‘à la façon des Indes’. Hij noemt zelfs het verlakken van Engels tin³⁶. Het ambacht heeft daar tot ver in de negentiende eeuw gebloeid.

In de negentiende eeuw werd er in Nederland in het bijzonder in de noordelijke provincies nog veel gedaan aan het verlakken van tin en ook nu nog worden verlakte kraantjeskannen verkocht.

Wassenbergh noemt enige te Leeuwarden gewerkt hebbende verlakkers. Voor de tinnegietersfamilie Lubach was een zekere George Andries Leverland als zodanig werkzaam. Hij overleed 1868. Hij had een leerling wiens familienaam Molenaar was. Die werkte voor de tinnegieters Hempenius³⁷. Ook Albertus Adriani had blijkens een advertentie in de Leeuwarder Courant van 11 augustus 1840 een tinnegieterij en verlakkerij³⁸.

Te Groningen werkten de heren Emmelot, A. van Weerdenburg en Hartsema, alsmede leden van het tinnegietersgeslacht Reyenga als verlakkers. De laatste telg uit dit geslacht die het ambacht uitoefende was Jan Wiebe Reyenga. Hij sloot zijn zaak in 1978³⁹.

De versiering van het negentiende-eeuwse en ook later lakwerk bestond uit landschapjes met kerken, molens e.d., uit romantische riviergezichten met kastelen, de zogenaamde Koblenzer waar, uit vogels, sterretjes, soms uit teksten betrekking hebbend op een huwelijksfeest of jubileum, uit korenaren, bloemmotieven etc. Ze werden uitgevoerd in zwart, kleur of goud meestal op een zwarte of rode ondergrond. Soms werd een andere

kleur als fond gebruikt, zoals blauw of groen. Hieruit blijkt wel dat de oorspronkelijke op oosterse invloeden berustende motieven, althans op tinnen voorwerpen, langzamerhand terrein hadden verloren.

Verlakt werden de uit Frankrijk overgenomen kastanjevazen, kraantjeskannen, trommeltjes, kandelaars, presenteerbladen en -blaadjes, olie en azijnstellen, waterketels en komforen, dozen, theepotten enz.

Resumerend kan worden vastgesteld, dat sedert het begin van de zeventiende eeuw in Nederland het ambacht van verlakken van tin werd uitgeoefend. De versieringsmotieven werden in het begin voornamelijk aan de Oosterse d.w.z. de Chinese en Japanse vormentaal ontleend. Vooral in de achttiende eeuw nam het verlakken een grote vlucht mede onder invloed van de late barok. Later in die eeuw was er een belangrijke import van Engels verlakte waar, waardoor het tinnegietersambacht in de lage landen veel concurrentie ondervond. In de negentiende en twintigste eeuw gebruikte men graag romantische taferelen.

Tenslotte is het ambacht, wat het verlakken van tin betreft, in de twintigste eeuw goeddeels ten onder gegaan.

Graag eindig ik met een woord van dank aan het adres van de heer Jan Beekhuizen, die het financieel mogelijk heeft gemaakt hierbij enige afbeeldingen in kleur af te drukken.

Verklaring bij foto's

$A = 1e\ helft$	$a = 1e\ kwart$	$c = 3e\ kwart$
$B = 2e\ helft$	$b = 2e\ kwart$	$d = 4e\ kwart$

Lakken en verlakkers van tin 'Een verkenning'

Noten

- ¹ B. Dubbe, Tin en tinnegieters in Nederland, Lochem 1978, pp. 163 - 169. J.F.H.H. Beekhuizen, De schoonheid van het oude Tin, 's-Hertogenbosch 1998, p. 13. J.E. Wustenhoff, Bodem- en dekselmedaillons in laatmiddeleeuwse voorwerpen, in: Rotterdam Papers, dl. 12, pp. 137 - 143.
- ² D. Korf, Nederlandse Majolica, Haarlem 1981, pp. 58 - 95.
- ³ C.H. de Jonge, Oud - Nederlandsche majolica en Delfts aardewerk, Amsterdam 1947, pp. 1 - 35. D.F. Lunsingh Scheurleer, Delft, Niederländische Fayence, München 1984, pp. 16 - 18. M.S. van Aken - Fehmers, L.A. Schledorn e.a. Delfts aardewerk, dl. I, Zwolle 1999, pp. 17 - 25.
- ⁴ A. von Falke, Das rheinische Steinzeug, 2 dl., Berlijn 1908. K. Koetschau, Rheinisches Steinzeug, München 1924. E. Klinge, Duits steengoed, Zwolle 1996.
- ⁵ R. Schmidt, Das Glas, Berlijn/Leipzig 1922. I. Schlosser, Das alte Glas, Brunswijk 1956. C. Isings, Antiek glas, Amsterdam 1966.
- ⁶ D. Korf, (zie noot 2), pp. 58 - 95.
- ⁷ B. Lipperheide, Das rheinische Steinzeug und die Graphik der Renaissance, Berlijn 1961. Cat. Heinrich Aldegrever, Die Kleinmeister und das Kunsthandwerk der Renaissance, Unna 1986.
- ⁸ B. Dubbe, 'Veredeld' tin, in: Antiek, jrg. I (1966 - '67), nr. 3, pp. 3 - 8.
- ⁹ Idem, (zie noot 1), pp. 164 - 165. J.F.H.H. Beekhuizen, (zie noot 1), p. 17.
- ¹⁰ A. Bredius, Uit de minute octrooien der Staten van Holland en Westfriesland, in: Archief voór Nederlandsche Kunstgeschiedenis, dl. 7, Rotterdam 1888 - 1890, pp. 157 - 158.
- ¹¹ GA Amsterdam, Not. Arch. 5664, acte 8-9-1694, not. G.E. ten Bergh.
- ¹² M.N. Chomel, J.A. de Chalmot, Algemeen huishoudelijk-, natuur-, zedekundig-, en kunstwoordenboek, Leiden/Leeuwarden, 1778, dl. 3, p. 1723.
- ¹³ Th. H. Lunsingh Scheurleer, Aanbesteding en verspreiding van Japansch lakwerk door de Nederlanders in de zeventiende eeuw, in: Jaarversl. Kon. Oudheidkundig Genootschap, 82 - 83 (1939 - '41), pp. 54 - 74.
- ¹⁴ Ibidem, p. 56.
- ¹⁵ Ibidem, p. 58 e.v.
- ¹⁶ Ibidem, p. 56 - 57.
- ¹⁷ H. Huth, Laquer of the West, Chicago/Londen 1971, p. 14.
- ¹⁸ M.N. Chomel (zie noot 12), p. 1726.
- ¹⁹ Ibidem, pp. 1723 - 1726.
- ²⁰ Ibidem, pp. 1723 - 1724. B. Dubbe (zie noot 1), pp. 168 - 169.
- ²¹ GA Amsterdam, D.T.B. 6-8-1644.
- ²² GA Amsterdam, 8e Groot memoriaal (oct. 1691 - dec. 1703), pp. 113vo - 115vo, d.d. 14-7-1695.
- ²³ RA De Haag, Arch. Hollandse Mij van Wetenschappen, Econ. Tak, in Hist. Econ. Arch., nr. B 70.
- ²⁴ Amsterdams Jaarboek nr. 28, pp. 121 - 122.
- ²⁵ B. Dubbe, (zie noot 1), p. 254.
- ²⁶ H. Huth, (zie noot 17), p. 111. Z. Rider Lea (ed.), The Ornamented Tray, Rutland, Vermont 1971, pp. 28 - 30.
- ²⁷ H. Huth, (zie noot 17), p. 110.
- ²⁸ Ibidem, p. 112.
- ²⁹ Ibidem, pp. 112 - 113.
- ³⁰ Ibidem, p. 113. In Nederland bekend onder de naam 'Wallisch lacwerck'.
- ³¹ Ibidem, p. 112.
- ³² Ibidem, p. 66.
- ³³ Ibidem, p. 70.
- ³⁴ Ibidem, pp. 63 - 85.
- ³⁵ Albin Body, Essais historiques sur les ouvrages peints, dites boîtes de Spa, Luik 1898.
- ³⁶ H. Huth, (zie noot 17), pp. 107 - 109.
- ³⁷ A. Wassenbergh, Het oude tingietersbedrijf in Friesland, in: De Vrije Fries 1943, jrg. 37, p. 25.
- ³⁸ Ibidem, p. 27.
- ³⁹ Cat. Koffie uit de kraantjeskan, tent. Mus. Borg Verhildersum 1980, pp. 11 - 12.

Sustenteurs

J.F.H.H. Beekhuizen

Een 'sustenteur' is een ronde bolvormige trekpot op een standring, waarin meestal twee, drie of vier gaten of uitsparingen zijn aangebracht. Het schroefdeksel heeft een handvat dat al dan niet scharniert. Aan de binnenkant van de pot is nog een extra deksel aangebracht. Sustenteurs komen in diverse maten voor.

Het binnendeksel, voorzien van een knopje, had als functie de trek- of bouillonpot nog beter en luchtdicht af te sluiten. De gaten in de standring dienen ervoor om het water onder de pot te laten doorstromen wanneer deze op de bodem van de bain-marie staat.

Waarvoor werd de sustenteur gebruikt?

Om bouillon te maken. Volgens een recept van een van de makers van deze objecten, de firma Lucotte uit Parijs, gebruikte men vers rundvlees, zonder been en niet vet. Dit moest in kleine stukken gesneden worden en in de sustenteur gedaan, terwijl men er bovendien, naar eigen smaak, wortel en het wit van de prei aan kon toevoegen. Het geheel werd absoluut zonder water, au bain-marie gedurende ongeveer vier uur getrokken en daarna met wat zout op smaak gebracht.

De firma Lucotte fabriceerde vijf verschillende sustenteurs met diverse inhoudsmaten variërend van 500 gram tot 2 kilo. De maat werd aangeduid door de cijfers 1 t/m 5 (afb. 1, fotokopie)¹.

No. 1	500 gram
No. 2	750 gram
No. 3	1 kilo
No. 4	1,5 kilo
No. 5	2 kilo

SUSTENTEUR-LUCOTTE
POUR EXTRAIRE LE JUS CUIT DE LA VIANDE

MÉDAILLE D'ARGENT   MÉDAILLE DE BRONZE

MODE D'EMPLOI
Prenez : viande de bœuf, fraîche, dans les régions charnues, **sans os ni graisse**, coupez en morceaux, gros comme une noix; ajoutez, si vous le désirez, une rondelle de carotte et un blanc de poireau; jetez le tout dans le vase et **absolument sans eau (serez peu)**, plongez jusqu'à la ligne d'immersion indiquée, dans l'eau **maintenue bouillante**, retirez, sans passer, après 4 heures environ; salez au goût, **après cuisson**, et prenez par cuillerées à bouche.

SUSTENTEUR-LUCOTTE
N° 1. 500 gr.
N° 2. 750 gr.
N° 3. 1 kilo.
N° 4. 1,500
N° 5. 2 kilo.

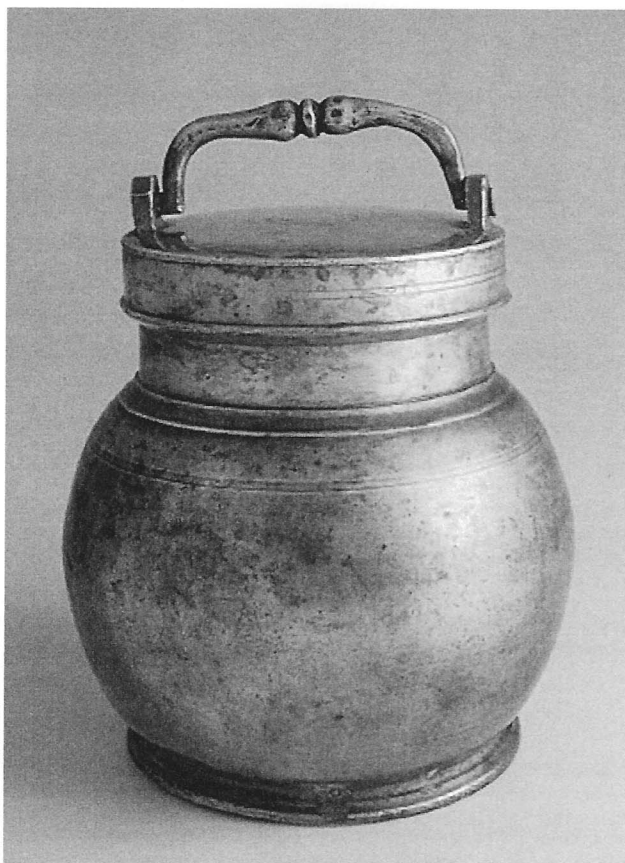
PROPRIÉTÉ DE LA MAISON
LUC
Exiger cette Marque de Fabrique

INSTRUCTION
Sympathique à tous les estomacs, même les plus débilités, le jus cuit de la viande, extrait au moyen de ce vase, qui est des plus simples, a, par sa saveur exquise et ses qualités digestives, **trappé l'attention** et fixé les suffrages des médecins et des praticiens les plus distingués.
Il est inappréciable dans les convalescences, les anémies et dans toutes les maladies où l'alimentation présente des difficultés.
Nota. — Mêlé au bouillon, il donne aussi un excellent consommé.

FABRIQUE GÉNÉRALE DE POTERIE D'ÉTAIN

Afb.1 Fotokopie uit Étains Médicaux et Pharmaceutiques

Sustenteurs

Afb. 2 Sustenteur vervaardigd door Jacques Dusaussais, Parijs, meester 1763/1774

Tussen de gietersmerken het stadsmerk van Parijs met VDP' = 1765.

Hoogte: 19,5 cm, doorsnede voet: 14,5 cm.

De bouillon had een heilzame uitwerking. Vooral bij bloedarmoede en moeilijkheden met de spijsvertering werd deze voorgeschreven.

In de catalogus van het museum Pincé in Angers staan twee van deze sustenteurs afgebeeld met de vermelding dat deze voorwerpen tot het medische tin gerekend kunnen worden². Zij worden daar ook 'bouillonpotten' of 'marmite américaine' genoemd. Zij zijn hoofdzakelijk vervaardigd in de 19e eeuw, hoewel er ook exemplaren bekend zijn uit de 18e eeuw (*afb. 2*)³.

In de literatuur is weinig te vinden over de sustenteur. Maar de volgende bronnen geven toch wat meer informatie.

- Ph. En J.-C. Boucaud – catalogus *Étains Anciens*, Grasse, november 1997, Nummer 24038.
Omschrijving : bouillonpot met schroefdeksel en binnendeksel. Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: gietersmerk in de vorm van een zon met tweemaal de gietersinitialen 'AP' = Alphonse Perrault, Parijs, meester in 1778. Midden 19e eeuw. Volgens Boucaud zou het tweede paar initialen 'AP' kunnen staan voor 'Assistance Publique', waarvan Alphonse Perrault en zijn opvolgers de vaste leveranciers schijnen te zijn geweest. Het bedrijf van Perrault is in 1883 verkocht aan J.-B. Anthoine, die het op zijn beurt overdoet aan zijn zoon Louis-Auguste. Deze overlijdt in 1917. De zaak wordt voortgezet door zijn echtgenote en dochter, tot de opheffing van de tingieterij in 1946⁴.
- P. Bidault en J. Lepart - *Étains médicaux et pharmaceutiques*, bladzijde 60 en 61 (*afb. 2*).
- R. Richard - *Potiers d'Étain de l'ancien Languedoc et du Roussillon*, Languedoc 1988, blz. 123, fig. 161.
Omschrijving: 'pots à bouillon' de Toulouse, gemerkt Lacroix (1860/1895) en Laurent (1895/1905).

Sustenteurs

- T.J. Dangis – ‘Etains Mosans XVIIe – XIXe siècle, Namen 1996, blz. 72, nr. 113.
Omschrijving : bouillonpot oftewel sustenteur om vleesjus te trekken.
Gemerkt op het deksel: gietersmerk met gietersinitialen ‘VK’ = veuve Kairis, Luik, werkzaam 1894 - 1900. Onder het merk het getal 2, dat het fabrieksnummer voorstelt.
- T.J. Dangis - Glans van oud tin, Geel 1994, blz. 30, nr. 57.
Omschrijving: trekpot.
Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: gietersmerk met naam Jacq. De Keghel
Gand = Jacobus Theophilius De Keghel, Gent, geboren 1827, overleden 1902 (*afb. 10*).

Uit de twee laatste bronnen blijkt dat de sustenteur niet alleen in Frankrijk vervaardigd en gebruikt is. Ook in België komen deze bijzondere objecten voor. Van Nederlandse tinnegieters zijn er tot op heden nog geen bekend.

Ter illustratie van het voorafgaande beelden wij hierbij enige sustenteurs af.

Sustenteurs

Afb. 3

Sustenteur met scharnierend handvat en binnendeksel. Uitzonderlijk kleine standring met drie gaten.

Gemerkt aan de buitenkant van de bodem:

Gietersmerk in de vorm van een bij met gedeeltelijk weggesleten initialen '(L)C' = Firma Lucotte, Parijs, 1860 - 1885.

Onder het gietersmerk nummer 1 voor de inhoud van 500 gram.

Op het deksel ingeslagen:

'Medaille d'argent' en twee merken over elkaar met tekst: 'Exposition Internationale, 1875 Paris'.

Hoogte: 17,5 cm, doorsnede voetplint: 6,4 cm.

Literatuur merk: Tardy - Poinçons d'Étain, Parijs 1968, blz. 204.

Sustenteurs

Afb. 4

Sustenteur met vast handvat en binnendeksel. Vier uitsparingen in de standring.

Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: gietersmerk in de vorm van een zon met tweemaal de initialen 'AP' = Alphonse Perrault, Parijs, meester 1778.

Onder het merk ingeslagen No. 1 voor de inhoud van 500 gram.

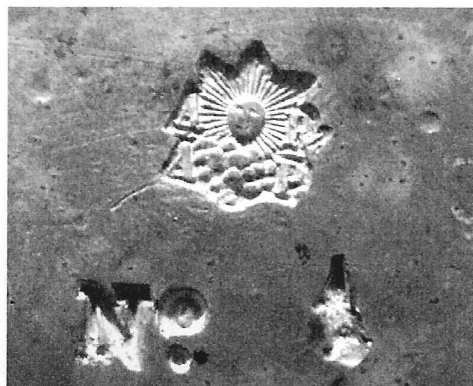
Midden 19e eeuw.

Hoogte: 16,8 cm, doorsnede standring: 9,5 cm.

Literatuur merk:

Tardy - *Les Étain Français*, Parijs 1959, blz. 84 en 100.

In Tardy, *Poinçons d'Étain* staat op bladzijde 44 bovengenoemd merk met de omschrijving: 'Antoine Auguste, ancien maison Perrault Paris, 1883' en in dezelfde Tardy staat op bladzijde 191 bovengenoemd merk met de omschrijving: 'Anthoine, potier à Paris, 1883 - 1917.'

Sustenteurs

Afb. 5

Sustenteur met vast handvat en binnendecksel. Vier uitsparingen in de standring.

Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: gietersmerk in de vorm van een zon met tweemaal de initialen 'AP' = Alphonse Perrault, Parijs, meester 1778.

Onder het merk ingeslagen No. 2 voor de inhoud van 750 gram.

Hoogte: 19,3 cm, doorsnede standring: 9,6 cm.

Literatuur merk:

Tardy - Les Étain Français, Parijs 1959, blz. 84 en 100.

In Tardy, Poinçons d'Étain staat op bladzijde 44 bovengenoemd merk met de omschrijving: 'Antoine Auguste, ancien maison Perrault Paris, 1883' en in dezelfde Tardy staat op bladzijde 191 bovengenoemd merk met de omschrijving: 'Anthoine, potier à Paris, 1883 - 1917.

Sustenteurs

Afb. 6

Sustenteur met vast handvat en binnendecksel. Twee gaten in de standring. Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: Merk in de vorm van een haan (= eerste kwaliteit) en gietersmerk met initialen. 'AL' = Firma Laveur, Parijs. Onder het merk ingeslagen nummer 2 voor de inhoud van 750 gram. 1e kwart 20e eeuw.

Hoogte: 19,5 cm, doorsnede standring: 10,2 cm.

Literatuur merk:

Tardy - Les Étain Français, Parijs 1959, blz. 96.

Laveur is de opvolger van de gebroeders Kneppert, Parijs, 1898 - 1909.

Sustenteurs

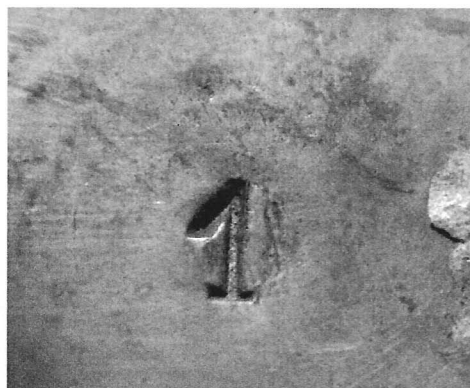

Afb. 7

Sustenteur met vast handvat en binnendeysel. Drie gaten in de standring. Niet gemerkt.

Aan de buitenkant van de bodem ingeslagen nummer 1 voor de inhoud van 500 gram.

Hoogte: 16,5 cm, doorsnede standring: 10,3 cm.

Sustenteurs

Afb. 8

*Sustenteur met scharnierend
handvat en binnendeksel.*

Drie gaten in de standring.

Niet gemerkt.

*Aan de buitenkant van de bodem
ingeslagen nummer 2 voor de
inhoud van 750 gram.*

Hoogte: 20 cm,

doorsnede standring: 10,4 cm.

Sustenteurs

Afb. 9

Een porseleinen sustenteur met tinnen deksel en scharnierend handvat en porseleinen binnendeksel. Drie gaten in de standring.

Gemerkt onder glazuur: 'MARQUE DEPOSEE', merk in de vorm van een stier met daaronder de initialen 'S.T.' en bovenglazuur nummer 3 = mogelijk Toureau, Chimène en Barret, Parijs, omstreeks 1902.

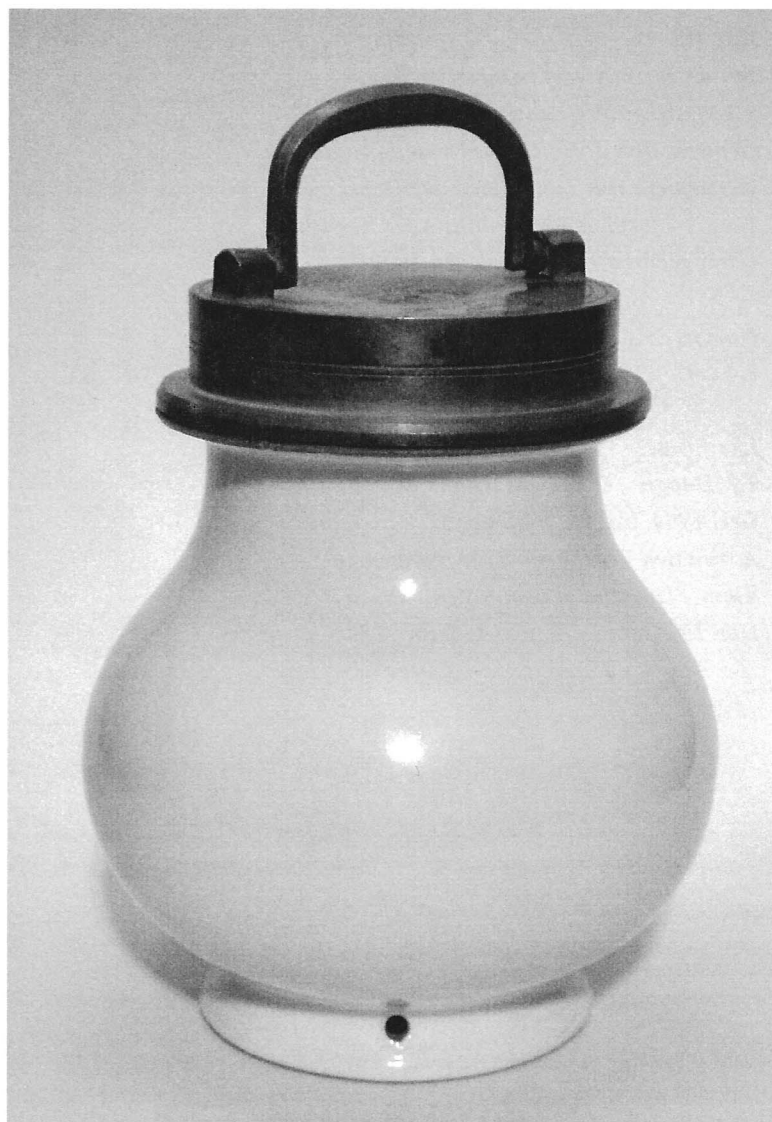
Op het deksel ingeslagen merk in de vorm van een stier met 'Marque Déposée', deels weggesleten '(Me)daille d'or' en twee merken over elkaar met tekst '(Médaille)on d'hygiene 1886 Paris'. Verder ingeslagen merk 'Breveté - S.T - S.G.D.G.' en ingeslagen nummer 3 voor de inhoud van 1 kilo.

Hoogte: 16,5 cm., doorsnede standring: 9,9 cm.

Literatuur merk: Tardy - Poinçons d'Étain, Parijs 1968, blz. 58.

In Tardy, Poinçons d'Étain staat op bladzijde 58 het hierboven beschreven merk, maar met de initialen 'S & T'.

In Tardy staat op bladzijde 104 dat deze firma gewerkt heeft tussen 1905 en 1914⁴.

Sustenteurs

Afb. 10

Sustenteur met vast handvat en binnendeysel. Vier gaten in de standring. Gemerkt aan de buitenkant van de bodem: gietersmerk met naam 'Jacq. DeKeghel Gand' = Jacobus Theopphillius De Keghel, Gent, geboren 1827, overleden 1902.

Hoogte: 19,6 cm, doorsnede standring: 9,4 cm.

Literatuur:

T.J. Dangis - Catalogus 'Glans van oud tin', Geel 1994, blz. 30, nummer 57.

A. van den Kerkhove - Tin, overdruk uit 'Gent - Duizend jaar kunst en cultuur', Deel III, Gent 1975, blz. 435, nr. 778.

Sustenteurs

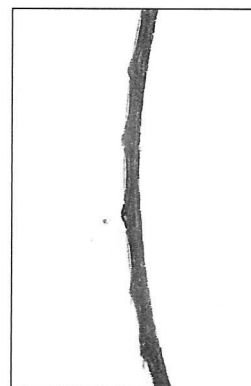
Noten

- ¹ P. Bidault/J. Lepart - Étains médicaux et pharmaceutiques, Parijs (zonder jaartal), blz. 61.
- ² M. Guilbert-Guieu/J. Le Breton - Les Étains, Trésors des musées d'Angers, Angers 1973, blz.125.
- ³ J.F.H.H. Beekhuizen - De schoonheid van het oude Tin, 's-Hertogenbosch 1998, blz. 165, afb. 249.
- ⁴ Tardy - Les Étains Français, Parijs 1959, blz. 84 en 100.

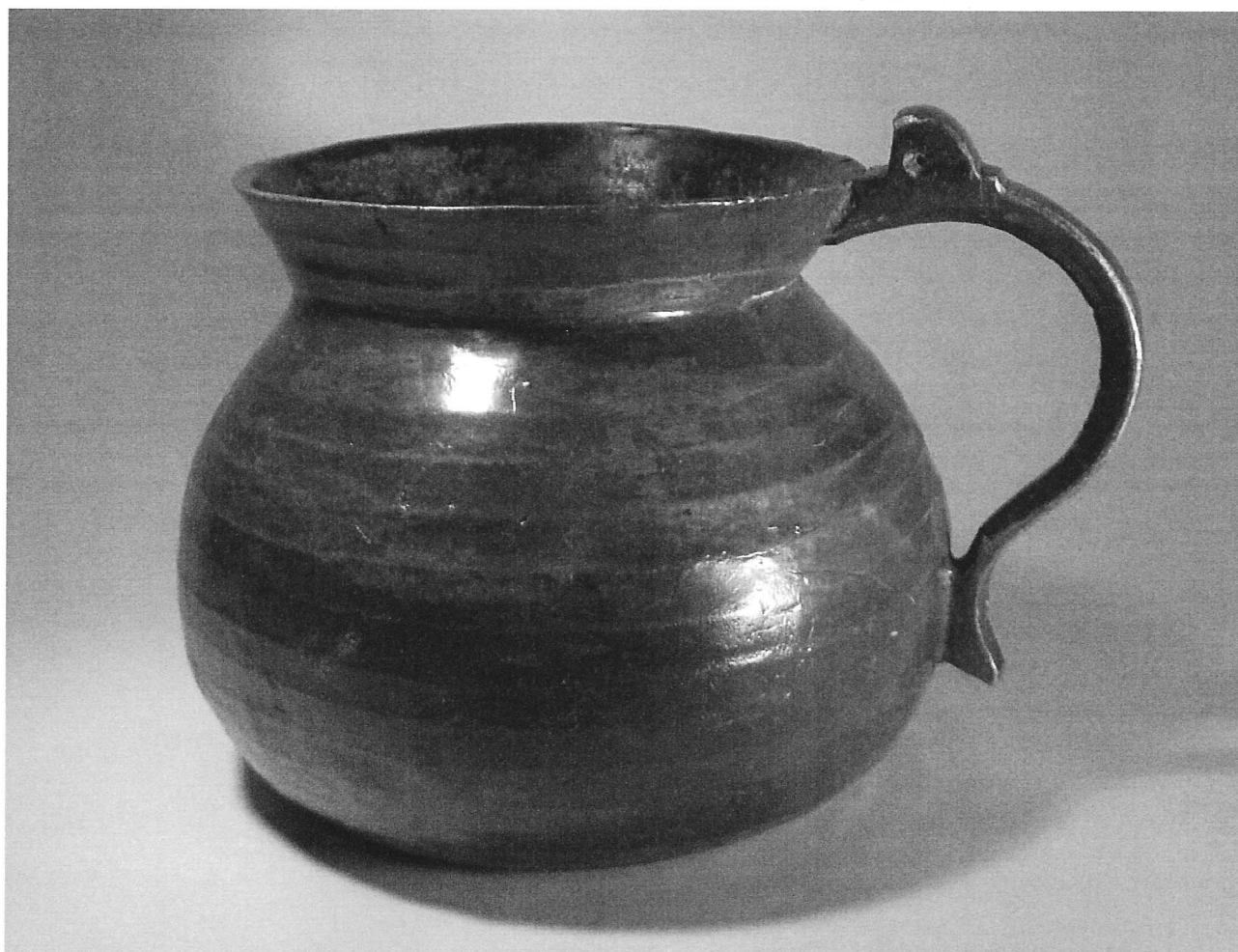
Middeleeuwse pot met oor

G. Groenendijk

De buidelvormige pot, zonder standring en met een iets naar boven gebolde bodem, is van een tinlegering (*afb. 1*). Het is mogelijk een bagger-vondst. Sporen van giet- of lasnaden zijn niet te vinden. De pot is dan waarschijnlijk niet opgebouwd uit delen of gegoten in een met behulp van houten modellen gevormde gietvorm¹. Uitwendig zijn boven elkaar ongeveer 10 mm. brede, hol naar binnen gebogen, rondgaande horizontale groeven aangebracht, die mogelijk zijn nabewerkt met een schraapstaal op een met spierkracht aangedreven draaimachine (*fig.1*). Een versiering die bij middeleeuwse stukken van Duitse oorsprong soms is toegepast².

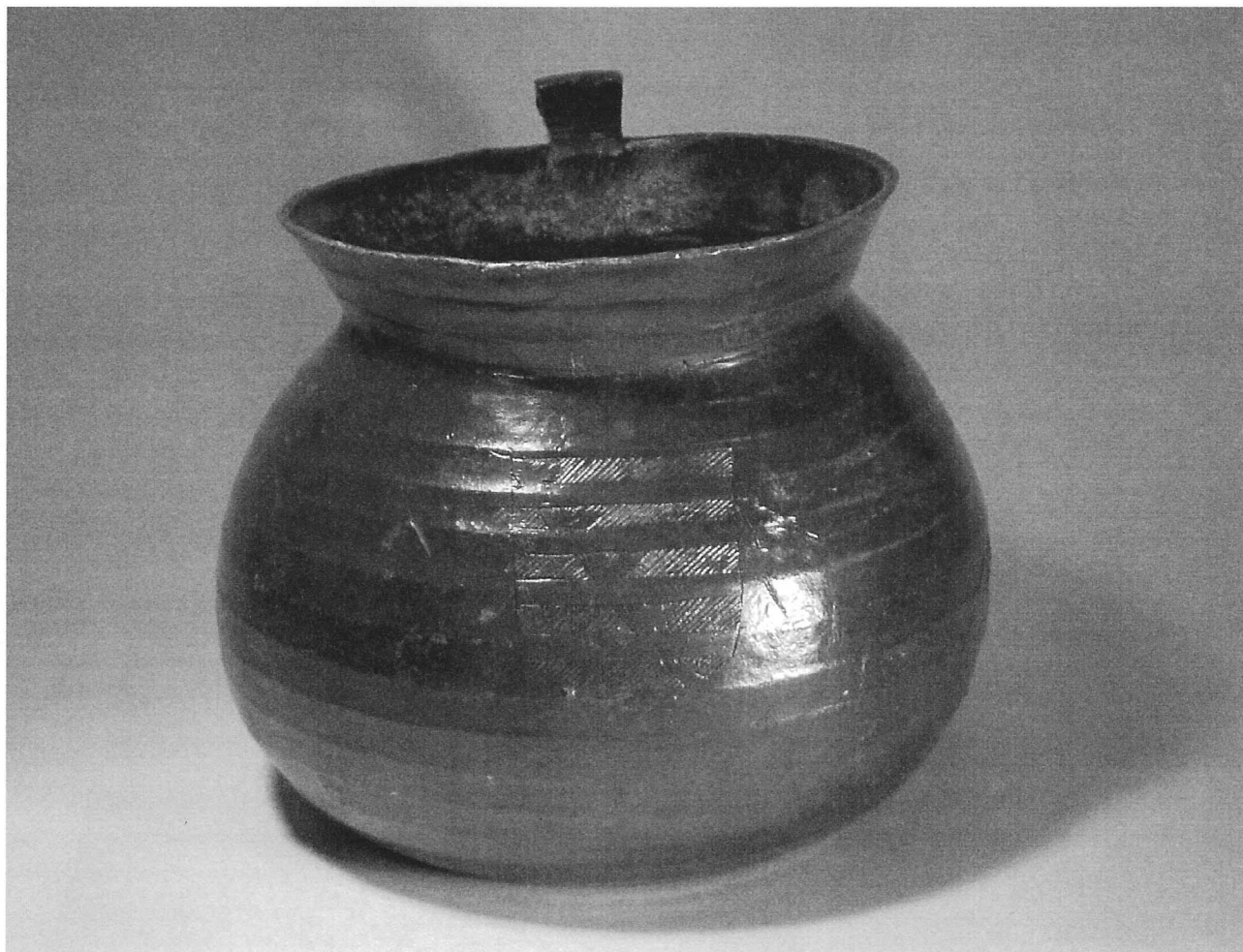
Fig. 1

Afb. 1

Middeleeuwse pot met oor

Afb. 2

Bij nauwkeurige bestudering is een meesterlijk uitgevoerde oude restauratie van de pot aan de binnenkant zichtbaar; vier gaatjes in de potwand zijn recent gedicht. Het vraagtekenvormig oor, dat is voorzien van een opgevulde éénkakige scharnierhelft/duimrust, is aangegoten. Mogelijk is de pot ooit voorzien geweest van een scharnierend deksel.

Aan de voorkant van de pot is een Saksisch wapen gegraveerd; een gedwarsbalkt schild met een schuinbalk met klaverbladjes (afb. 2 en fig.2)³.

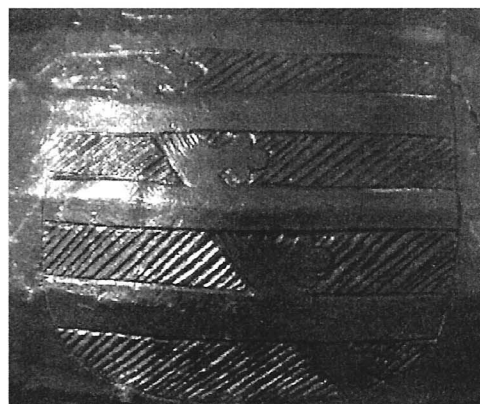

Fig. 2

Middeleeuwse pot met oor

Aan de bovenkant van het oor is een gekroond ingewikkeld en onduidelijk tinnegietersmerk geslagen (mogelijk met ondermeer een hamer of de dakrune) met in de kroon de initialen 'JOS(T)' (afb. 4). Mogelijk het tot dusver onbekende merk van Jost Kangiesser uit het in het toenmalige hertogdom Saksen gelegen Freiberg. E. Hintze vermeldt hierover dat Knebel in de archieven gevonden heeft dat deze tinnegieter omstreeks 1439 is onderhouden over het veroorzaken van nachtelijke hinder⁴.

De voornaam Jost is ontleend aan de Heilige Jodocus die in 593 in Bretagne werd geboren en omstreeks 669 als kluizenaar is overleden. In de latere middeleeuwen werd hij een populaire pelgrimshelige in het naar hem genoemde Saint-Josse-sur-Mer.

Afmetingen:

Buitenmiddellijn monding doorsnede: 13,5 cm,
Hoogte zonder scharnierhelft/duimrust: 14 cm.

Afb. 4

Noten

- ¹ zie 'De Tinkoerier', jrg. 4, nr. 1, blz. 13 e.v.
- ² zie D. Nadolski, *Altes Gebrauchszinn*, Leipzig 1983, afb. 112.
- ³ *Heraldiek; Bronnen, symbolen en betekenis*, Agon Elsevier 1977 (oorspronkelijke titel: *Heraldry sources, symbols and meaning*, A Mc. Graw-Hill co Publication 1976).
- ⁴ E. Hintze, *Sächsische Zinngiesser*, deel I, Aalen 1964, blz. 99, nr. 501.

Bougies urinaires en étain de Béniqué

Claude Renner

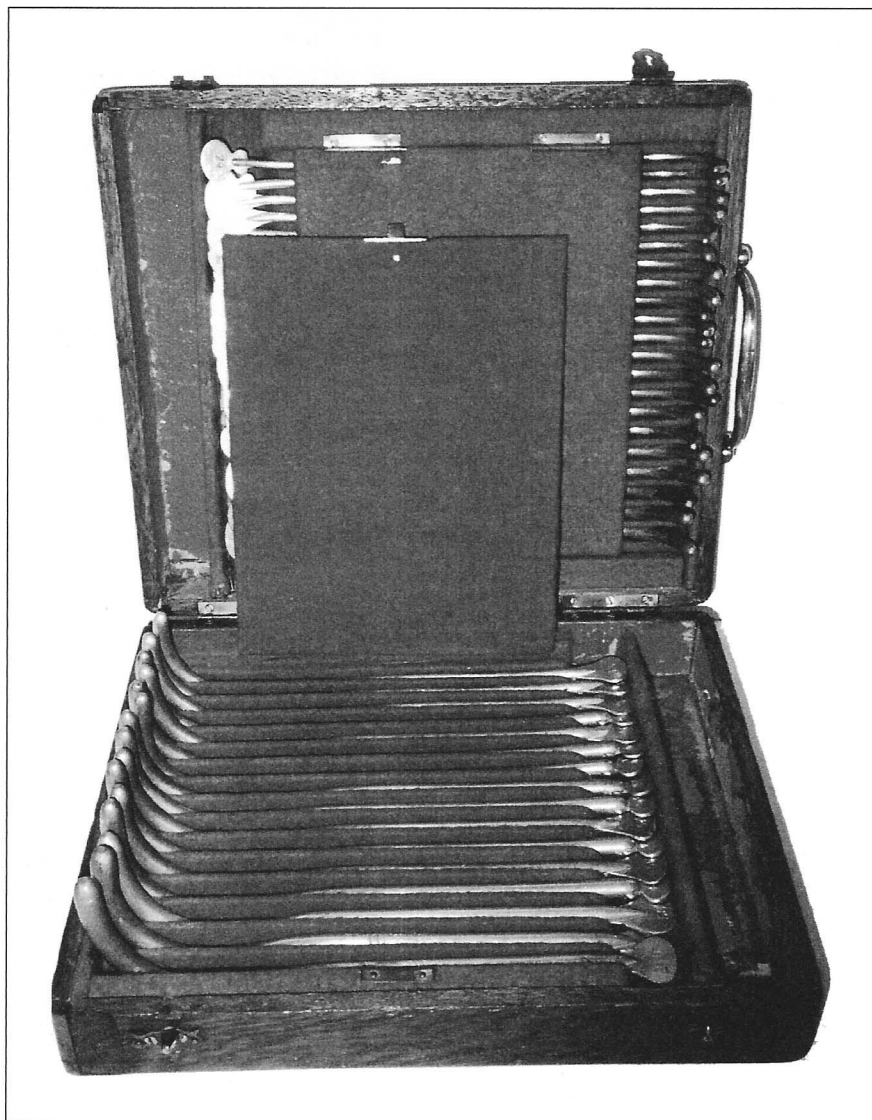

Fig. 1

Pierre Jules Béniqué naît à Paris en 1806 et meurt à 45 ans dans cette ville. Avant de devenir chirurgien il passe par l'École Polytechnique et obtient son diplôme de docteur en médecine en 1835. Il choisit la chirurgie et l'urologie puis se spécialise dans le traitement des rétrécissements de l'urètre.

Il conçoit des bougies destinées à explorer et dilater les voies urinaires masculines, en particulier après maladie sexuellement transmissible. Avec le temps et l'usage, ces sondes, souvent en étain, ont

conservé le nom de leur inventeur et sont devenues des 'béniqués'.

Sondes urinaires et bougies de dilatation sont en usage depuis l'Antiquité et leurs utilisateurs ont recherché pour ce matériel : le meilleur métal, le bon diamètre de l'outil et la courbure la mieux adaptée à l'anatomie.

La sonde découverte à Herculanium est en bronze et sa courbure représente le 1/6 d'un cercle de 16 cm. de diamètre, une courbure qui épouse déjà l'anatomie du canal urinaire de l'homme. Rhazes,

Bougies urinaires en étain de Béniqué

ou Al Rhazi, médecin de Cordoue du 10ième siècle, conseille d'utiliser des sondes 'flexibles' en plomb qui ont l'avantage d'être malléables et de pouvoir s'infléchir pour mieux épouser l'anatomie, leur emploi va longtemps s'imposer. Au milieu du 19ième siècle, les sondes urinaires masculines les plus répandues présentent une courbure qui correspond au 1/4 d'un cercle de 9 cm. de diamètre.

Les bougies en étain proposées par Béniqué vers 1835 conservent cette forme anatomique. Elles mesurent environ 30 cm., sont cylindriques et se composent de deux segments : une portion rectiligne est suivie d'une partie courbe avec décrochement à leur jonction qui facilite les manipulations (*fig.1*). Béniqué imagine un jeu de sondes de calibre progressif pour dilater le canal urinaire de façon graduelle. Il modifie la filière existante exprimée en 1/4 de millimètre en graduant le diamètre de ses bougies par 1/10, puis par 1/6 de millimètre, pour atteindre un diamètre maximum de 10 millimètres. Il fait inscrire son diamètre sur une spatule à l'extrémité de la sonde, une initiative qui facilite le choix de l'opérateur.

Les coffrets de matériel conçus par Béniqué contiennent souvent 36 bougies marquées du n°. 25 au n°. 60,

Des nécessaires peuvent compter 30 ou 24 bougies. L'opérateur introduit successivement plusieurs bougies enduites de vaseline puis exerce une pression plus ou moins forte celle-ci pour majorer la dilatation. Certains chirurgiens maintiennent la bougie quelques minutes dans le canal urinaire pour favoriser sa dilatation. Béniqué est contre ce principe.

Les médecins du milieu du 19ième siècle accordent aux bougies en étain divers avantages:

- La densité et le poids du métal facilitent l'introduction et la manipulation de la sonde.
- La souplesse du métal permet d'adapter la courbure de la sonde à l'anatomie du malade.
- Frottée avec de la laine avant son introduction, la sonde polie et réchauffée atténue les réactions douloureuses lors de son introduction.

L'étain va supplanter de plomb et entrer en concurrence avec le fanon de baleine, l'ivoire ramolli à l'acide, l'acier nickelé et les sondes en gomme élastique. Diverses matières et

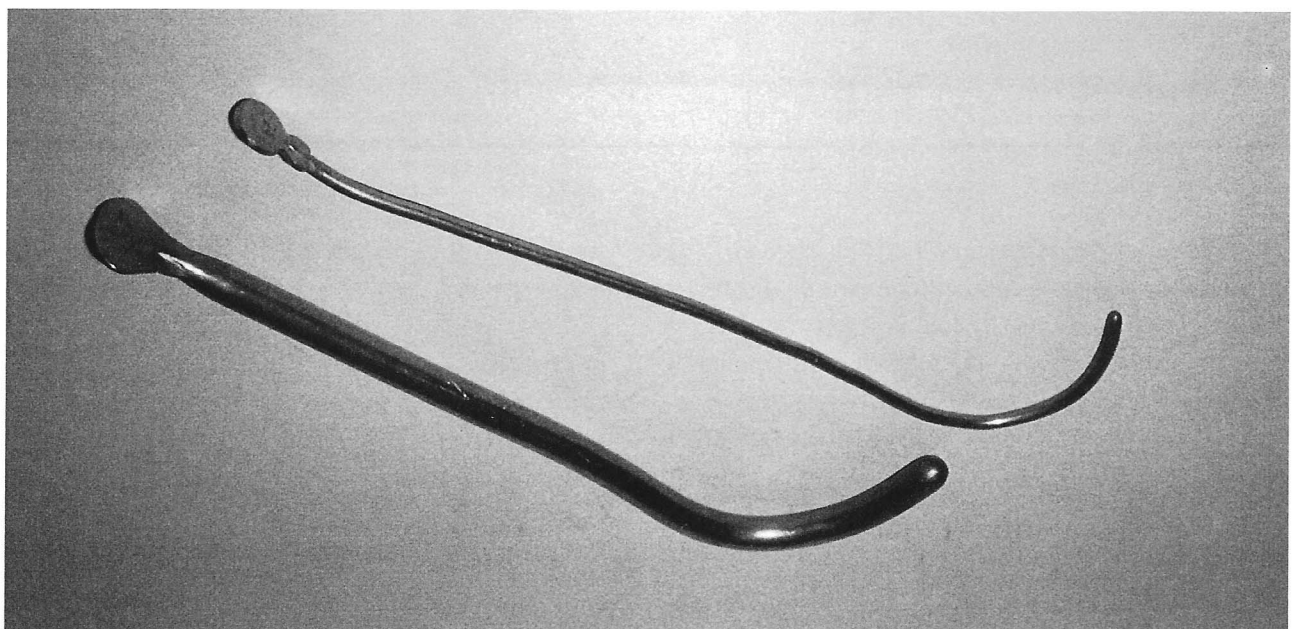

Fig. 2

Bougies urinaires en étain de Béniqué

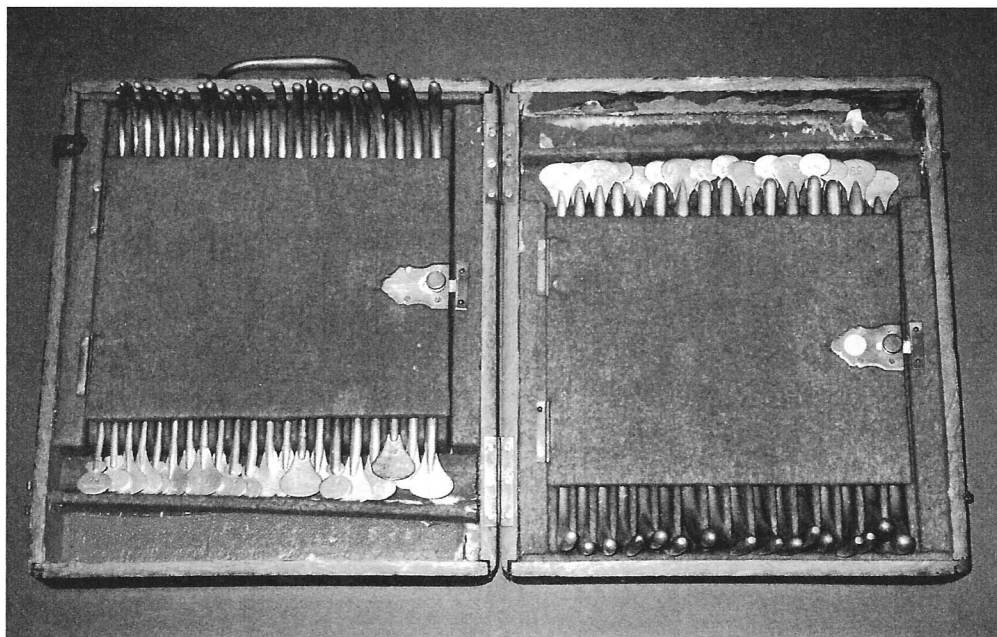

Fig. 3

combinaisons vont être essayées au fil du temps. On utilise des sondes en corne animale à la Renaissance, puis du lin mélangé à la soie, du cuir durci et enduit de colle, du caoutchouc vulcanisé... Parallèlement à l'étain, des métaux 'souples' comme l'argent sont essayés. Des fils d'argent tressés, enveloppés de soie et cire, composent des sondes urinaires encore en usage dans les années 1880. Peu à peu écarté par le maillechort, l'étain va perdurer jusqu'à la Seconde Guerre, donnant à ce métal un siècle de présence en urologie.

Poinçonnage:

Ces bougies sont des objets commandés par un distributeur de matériel médico-chirurgical et la marque 'Rainal Frères', insculpée sur chaque spatule, désigne le commanditaire.

Présentation:

Les bougies sont présentées dans un coffret en chêne (29,5 cm/25,3 cm/8 cm), garni de feutrine rouge, qui ouvre à deux volets. A l'intérieur, 37 alvéoles reçoivent autant de sondes d'une longueur

de 23 à 23,5 cm. Une poignée latérale en laiton permet le transport. Une plaque en laiton gravé porte l'inscription: 'Arsenal Rainal Frères. Boîte N°. 2' (fig. 1 en 3).

La maison 'Rainal', fabricant de matériel chirurgical, voit le jour à Paris en 1825 et disparaît vers le milieu du 20ème siècle après avoir porté diverses dénominations commerciales: 'Rainal Père', 'Rainal.L. et J.'... Ce coffret et ses sondes urinaires datent de la fin du 19ème siècle.

Bibliographie

- Maison Charrière. Robert et Collin. Catalogue. Paris. 1867.
- Gaujot. G. et Spillman. E : Arsenal de la chirurgie contemporaine. Baillière et Fils. Paris. 1872.
- Collin/Maison Charrière. Catalogue général illustré. 1882.
- Galante. H et Fils. Catalogue illustré. Paris. 1885.
- Lüer. A/Wulfing-Lüer successeur. Catalogue. Paris. 1995.
- Béniqué Pierre Jules : De la rétention d'urine et d'une nouvelle méthode pour introduire les bougies et les sondes dans la vessie. Paris. 1838.

Literatuur over tin

H.B. van Wijk

Onze Belgische vrienden stellen ons een voorbeeld als het gaat om het regelmatig houden van tintentoonstellingen. Boven de rivieren zijn er na 1979: Keur van Tin uit de havensteden Amsterdam, Antwerpen en Rotterdam slechts enkele geweest: Tin uit Europese landen van Jan Beekhuizen in 1979, over Jugendstiltin in Assen in 1997, over Uraniatin in Maastricht in 1999, dan Tin van alle tijden (een grote inspanning van onze penningmeester Gert Groenendijk) dit jaar en natuurlijk Heilig en Profaan 1 en 2 over pelgrims-insignes in 1995 en dit jaar als onderdeel van de Jeroen Boschtentoonstelling.

Het zal waarschijnlijk precies een kwart eeuw na 1979 zijn, dat er onder auspiciën van een Nederlandse tinvereniging weer een grote tentoonstelling wordt gehouden, waarin volgens plan de leden hun mooiste stukken drinkgerei kunnen tonen.

Uit België zijn intussen aardig wat, vaak thematisch opgezette exposities te melden: twee over Iepers tin, te Ieper in 1982 en te Staden in 1986, Etains Anciens de Huy-Liège (1985) en de tentoonstelling in Heist-op-den-Berg in 1993.

En tenslotte nog vier, alle door de enthousiaste en enthousiasmerende initiatieven en leiding van de voorzitter van de Vlaamse Tinvereniging Tony Dangis tot stand gebracht:

- 1994: Dendermonds Tin (catalogus door A. Stroobants, m.m.v. Tony Dangis);
- 1994: Glans van Oud Tin in Geel, waarin medisch tin een groot aandeel had;
- 1996/97: Etains Mosans XVIIe - XIXe siècle in Namen, tin uit het Maasgebied en
- 2001: Tin in het Kempisch Museum, bij welke tentoonstelling ook de Nederlandse TinVereniging was uitgenodigd. Dit betrof een collectietentoonstelling van het museum in Brecht.

Van deze vier tentoonstellingen verschenen catalogi waarin de voorwerpen worden beschreven en afgebeeld en waarin in het algemeen ook enige inleidende beschouwingen worden gegeven. Van deze vier is de laatste de beste wat betreft de systematische aanpak, van alle - redelijk goed - weergegeven objecten worden in een vast stramien de gegevens vermeld, afgesloten met literatuurverwijzingen. Verder worden de merken weergegeven, helaas niet altijd even duidelijk. Achterin staan opsommingen van de niet eerder gepubliceerde merken, van de gieters en van hun initialen. Ook had hier wellicht nog een literatuurlijst vermeld kunnen worden.

Naar mijn oordeel is er in België zo langzamerhand zoveel materiaal, dat de Belgische Hintze, Tardy, Cotterell, Dubbe, zich kan manifesteren. Daarmee bedoel ik natuurlijk dat België's onvolprezen voorzitter zich nu aan zijn magnus opus dient te zetten, tot voordeel van het nageslacht.

JAN BEEKHUIZEN
KUNST EN ANTIEKHANDEL
ANTIQUAIRS SINDS 1945

Colofon

Ontwerp en lay-out

Oranje boven, 's-Hertogenbosch

Digitaal drukwerk

ADC, 's-Hertogenbosch